

*До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 64.502.007 Науково-дослідного
інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Стасиса
Національної академії правових наук
України
61002, вул. Пушкінська, 49, м. Харків*

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента Васильєва Андрія Анатолійовича – на дисертацію **Лимаренко Юлії Сергіївні** на тему «Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону», представлену до захисту у разову спеціалізовану вчену раду Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Стасиса НАПрН України на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право

Оцінка поданого Ю.С. Лимаренко рукопису дисертації, а також публікацій здобувачки за темою дослідження дає підстави вважати, що нею було проведено ґрунтовний кримінологічний аналіз важливої в теоретичному та практично-прикладному плані теми, а сформульовані в роботі висновки й пропозиції, що виносяться на захист, характеризуються достатнім рівнем новизни й обґрунтованості. Даючи оцінку дисертації в цілому, можна констатувати, що дисерантка досягла поставленої мети, роботу виконала на належному науковому й методологічному рівні. Цей загальний висновок підтверджується за основними критеріями, що покладаються в основу оцінки дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право.

Ступінь актуальності обраної теми. Протидія домашньому насильству є функцією будь-якого цивілізованого суспільства, будь-якої держави, що декларує своїм завданням забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Домашнє насильство уособлює ганебну ваду людей, які втратили контроль за своєю свідомою поведінкою, стали уподібнюватися тваринам, перетнули межу людяності.

Як правильно зазначає дисерантка, домашньому насильству характерний високий рівень латентності. Однак він не тільки і не стільки характеризує рівень фіксації цього правопорушення в офіційній статистиці через неповідомлення про факт такого насильства до правоохоронних органів, скільки залишає поза увагою суспільства прірву проблем, які є результатом невдоволеності особою своїм станом та соціальною комунікацією, нездатності до самореалізації та вирішення проблеми цивілізованим шляхом.

Як зазначається у Методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України «Запобігання та протидія насильству», проблема ускладнюється ще й

тим, що значна частина постраждалих від насильства – вихідці з неблагополучних верств або «діти вулиці», в долях яких мало хто зацікавлений. Іноді діти оплачують власним стражданням і навіть життям батьківську потребу в самоствердженні, прагненні дорослих влаштувати особисте життя, стають заручниками п'яних батьків і постійно роздратованих матерів.

Додаткової актуальності обрана тема набуває через потребу в гармонізації вітчизняного законодавства із правом Європейського Союзу шляхом удосконалення правозастосовної діяльності, у тому числі за рахунок її запобіжної компоненти.

Загострення проблеми домашнього насильства характерне не тільки для України, через це пройшли більшість закорубіжних країн, які в результаті розробили дієвий механізм протидії цьому явищу. Як зазначають дослідники, зараз існує тенденція до розширення заходів юридичного змісту та упровадження як захисного, так і карального способів вирішення проблеми. Багато європейських держав з метою попередження домашнього насильства запровадили інститут охоронних ордерів, який покликаний заборонити агресивну поведінку і домагання, а також захистити потерпілу особу від кривдника.

Не викликає сумніву теоретична та практична цінність такого роду дослідження, його прикладний характер та актуальність питань запобігання і протидії домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, визначається перш за все тим, що дисертація Ю.С. Лимаренко є одним із перших в Україні кримінологічних досліджень явища домашнього насильства, котре ґрунтуються на матеріалах, які характеризують регіональний рівень поширення феномену (Харківський регіон).

Низка теоретичних положень, висновків і рекомендацій дисертантки мають наукову новизну і практичну значимість, цілком достатні для роботи рівня доктора філософії зі спеціальності 081 Право.

Так, дисеранткою на основі дослідження статистичних показників домашнього насильства встановлено піковий рівень домашнього насильства як на рівні Харківського регіону, так і на рівні країни, аргументовано потребу подолання «приватності домашнього насильства» шляхом підвищення обізнаності населення про ознаки домашнього насильства та можливості отримання допомоги у випадках його вчинення.

Спираючись на показники злочинності домашнього насильства обґрунтовано наукову позицію про найбільш поширені форми домашнього насильства, встановлено кількісну перевагу випадків психологічного насильства, яке передує фізичному та економічному.

Заслуговує на підтримку запропонована дисеранткою система аргументів із приводу того, що чинниками, які спричиняють домашнє насильство на рівні Харківського регіону, є: 1) деструктивна батьківська сім'я; 2) економічні

проблеми у власній родині: нестача коштів, незадовільні житлові умови; 3) залежність одного з членів сім'ї від вживання психоактивних речовин (алкоголізм, наркотики, тощо); 4) темпераментна та сексуальна несумісність партнерів; 5) моральні девіації, притаманні кривдникам (бажання самоствердитись за рахунок більш слабшої особи). Зазначені чинники характерні не тільки для Харківського регіону, а мають прояв і на рівні країни в цілому.

Корисним для розробки системи заходів протидії домашньому насильству є кримінологічне розуміння типового портрету кривдника: це особа чоловічої статі, середнього віку (35-39 років), із середньою освітою, у якої відсутнє постійне місце роботи або має лише тимчасові підробітки, неодружена чи перебуває у фактичних шлюбних відносинах та вчинила домашнє насильство.

За результатами проведеного дослідження представлено комплекс заходів загальносоціального запобігання домашньому насильству, що спрямовані на стабілізацію соціально-економічного становища регіону шляхом зменшення рівня безробіття та алкоголізації населення, підвищення правової культури суспільства, забезпечення належної ресоціалізації осіб, звільнених з місць несвободи та впровадження різних форм державної та регіональної підтримки інституту сім'ї.

Заходи спеціально-кримінологічного запобігання домашньому насильству в Харківському регіоні розроблено з урахуванням детермінаційного комплексу чинників за трьома напрямами: кримінологічної профілактики, відвернення та припинення кримінальних правопорушень. Дисертантою наголошено на необхідності створення та забезпечення функціонування реєстру кривдників із відкритим доступом. Як один із превентивних способів узбереження особи від домашнього насильства в майбутньому (особливо економічного), пропонується систематично здійснювати популяризацію можливості укладення шлюбного контракту між подружжям.

Основні положення та результати дослідження висвітлено здобувачкою у семи наукових публікаціях (трьох наукових статтях, що опубліковані у наукових фахових виданнях України, одна публікація у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, а також у тезах трьох наукових доповідей на науково-практичних конференціях і круглому столі).

Результати дисертації пройшли відповідну апробацію. Основні положення наукової роботи були обговорені на круглому столі «Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи» (м. Запоріжжя, 31 травня 2019 р.) та науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми протидії злочинності» (м. Харків, 23 грудня 2019 р.) і «Сьомі Таврійські юридичні наукові читання» (м. Київ, 4-5 лютого 2022 р.).

Друковані роботи Ю.С. Лимаренко достатньо повно відображають зміст основних положень і висновків її дисертаційної роботи.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Результати дослідження, проведеного Ю.С. Лимаренко, видаються

обґрунтованими, оскільки в роботі комплексно досліджується широкий спектр проблем, які прямо або опосередковано стосуються протидії домашньому насилиству. Положення дослідження базуються на достатній нормативно-правовій (Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Сімейний кодекс України, а також закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади) та емпіричній (результати узагальнення матеріалів 260 архівних кримінальних проваджень за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з домашнім насилиством, розглянутих судами м. Харкова та Харківської області за період 2016-2019 років; результати анонімного анкетування 133 працівників секторів превенції відділів та відділень поліції Головного управління Національної поліції в Харківській області; результати анонімного опитування 51 шкільного психолога та соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів м. Харкова; результати інтерв'ювання посадової особи Харківського районного управління поліції № 1 Головного управління Національної поліції в Харківській області; статистична інформація Державної судової адміністрації України, Офісу Генерального прокурора України, Прокуратури Харківської області, Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства юстиції України, Харківського обласного центру зайнятості, звіти відділів та відділень поліції Головного управління Національної поліції в Харківській області) базах дисертації. Дисертанткою опрацьовано 215 наукових та нормативно-правових джерел.

Зазначені показники свідчать про добросовісну, комплексну, цілісну, теоретично і практично значущу роботу, вказують, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації мають достатній ступінь наукової обґрунтованості та є достовірними.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Для досягнення поставленої мети (розробка нових та вдосконалення існуючих заходів запобігання і протидії домашньому насилиству) дисертанткою було сформульовано та вирішено десять дослідницьких завдань: 1) дослідити соціально-економічні характеристики Харківського регіону в контексті передумов до вивчення домашнього насилиства; 2) на основі опрацювання історичних та теоретико-методологічних зasad дослідження поняття домашнього насилиства розробити авторське розуміння терміну; 3) проаналізувати кількісно-якісні показники вимірювання домашнього насилиства; 4) здійснити кримінологічний аналіз особистості, що вчиняє домашнє насилиство, визначити її типові риси; 5) охарактеризувати портрет жертви домашнього насилиства; 6) виділити основні детермінанти, котрі обумовлюють вчинення домашнього насилиства в Харківському регіоні; 7) визначити роль і місце конкретної життєвої ситуації в механізмі вчинення домашнього насилиства; 8) узагальнити зарубіжний і міжнародний досвід запобігання та протидії домашньому насилиству, розглянути можливості його впровадження у вітчизняну запобіжну діяльність; 9) запропонувати заходи загальносоціального запобігання домашнього

насильства із врахуванням регіональних особливостей; 10) вдосконалити існуючі та розробити нові заходи спеціально-кримінологочного запобігання домашнього насильства.

Зібраний теоретичний та емпіричний матеріал аналізується Ю.С. Лимаренко за допомогою загальнонаукових та спеціальних методів. Для пізнання характерних ознак і форм проявів явища домашнього насильства було застосовано діалектичний метод. Використання логіко-юридичного методу дозволило сформулювати належним чином поняття, розтлумачити терміни, норми законодавства та положення нормативно-правових актів (підрозділи 1.1., 1.2., 1.4., 1.5). Завдяки застосуванню історико-правового методу в роботі досліджено формування поняття домашнього насильства в історичному розрізі (підрозділ 1.2). Порівняльно-правовий метод застосовано для вивчення міжнародного та зарубіжного досвіду запобігання та протидії домашньому насильству (підрозділ 3.1). За допомогою методів конкретно-соціологічних досліджень (анкетування, інтерв'ювання, вивчення документів, експертних оцінок) здійснено аналіз кількісних і якісних показників домашнього насильства, охарактеризовано особу кривдника та жертви кримінального правопорушення, визначено детермінанти, котрі обумовлюють вчинення домашнього насильства, розроблено відповідні заходи запобігання та протидії (підрозділи 1.3, 1.4., 1.5, 2.1, 2.2, 3.2, 3.3). Статистичну інформацію органів державної влади, судових та правоохоронних органів було проаналізовано використовуючи статистичний метод (підрозділ 1.2, 1.3, 2.1). Метод контент-аналізу використовувався для вивчення матеріалів, котрі містяться у ЗМІ, соціальних мережах та інших інформаційних ресурсах.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Результати проведеного дослідження та наукові положення дисертації можуть бути використані:

у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових розвідок у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, котрі ґрунтуються на загальнодержавних і регіональних даних;

у правотворчій діяльності – для вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії домашньому насильству;

у правозастосовній діяльності – для покращення роботи правоохоронних органів, спеціалізований підрозділів Національної поліції України в частині боротьби з кримінальними правопорушеннями (акт упровадження Святошинського управління поліції Головного управління Національної поліції у місті Києві № 199-0155/125/54/03-2023 від 16.06.2023 р., акт упровадження Харківського районного управління поліції №1 Головного управління Національної поліції в Харківській області № 7039/119-61/2023 від 26.06.2023 р.);

у навчальному процесі – для викладання таких навчальних дисциплін, як «Кримінологія», «Вікtimологія», підготовки навчально-методичних матеріалів та інше.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертація Юлії Сергіївни Лимаренко складається з анотації, переліку умовних позначень,

вступу, трьох розділів, що мають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (215 найменувань) і семи додатків. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з них основний текст – 173 сторінки, список використаних джерел – 25 сторінок.

Представлений у роботі матеріал побудований логічно і послідовно, дисертацію оформлено відповідно до встановлених МОН України вимог, викладено достатньо грамотно, літературною мовою, науковим стилем.

Анотація містить короткий зміст дисертації, який характеризує основні питання, що розглядаються у роботі, та дає можливість скласти уявлення про проблематику дослідження. Анотація викладена українською та англійською мовами.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Результати проведеного дослідження на тему «Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону» можуть бути використані для подальших наукових розвідок у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; пропозиції, які стосуються напрямів спеціально-кримінологічного запобігання – для покращення роботи правоохоронних органів, спеціалізованих підрозділів Національної поліції України в частині боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Надаючи загальну позитивну оцінку роботі Юлії Сергіївни Лимаренко, слід вказати, що у дисертації мають місце й окремі суперечливі або дискусійні положення, які потребують додаткової аргументації чи пояснень здобувача під час публічного захисту.

1. На стор. 20 дисертації, формулюючи елементи новизни авторка зазначає, що уперше було «встановлено інтенсивність звернень про прояви домашнього насильства стосовно дітей шляхом анонімного опитування шкільних психологів та соціальних педагогів у закладах загальної середньої освіти м. Харкова. З'ясовано, що учні звертались до 27,5% психологів з повідомленнями стосовно домашнього насильства, 12,0 % випадків стосувались фізичного насильства, а 9,8% психологічного та економічного». З приводу зазначеного хотілося б дізнатися пояснення авторки з приводу:

А) Яка кількість психологів (серед опитаних) взагалі мала справи з домашнім насильством у своїй професійній діяльності? Річ у тому, що «стандартний штатний розпис» – 0,25 ставки психолога на 1 школу, при цьому вказана частина ставки, як правило, «відпрацьовується» ще на етапі виявлення конфліктної ситуації. У результаті, психолог лише дотично цікавиться реальними причинами конфлікту, намагаючись «відправити» дитину до «спеціаліста», навіть не повідомляючи про звернення до правоохоронних органів.

Б) Потребує пояснення формулювання «учні звертались до 27,5% психологів»: тобто 72,5% психологів взагалі не мали справу з ситуацією домашнього насильства? Чи було з'ясовано причини такого стану речей?

2. На стор. 33 зазначено, що за даними Департаменту адміністративних послуг та споживчого ринку Харківської міської ради, основу виробничого

потенціалу Харківщини становлять підприємства високотехнологічних галузей: машинобудування, приладобудування, радіоелектроніки, електротехнічної промисловості. При цьому у наступному абзаці аналізується лише галузь машинобудування: «на цей час працюють тринацять підприємств, серед яких: Приватне акціонерне товариство «Турбоатом», Приватне акціонерне товариство «ЗАВОД «ШВДЕНКАБЕЛЬ», Державне науково-виробниче підприємство «Об'єднання Комунар» та інші. Також на території Харківського регіону здійснюється виробництво фармацевтичних препаратів, харчових продуктів, текстилю, взуття та видавничої продукції. Досліджуючи характеристику кривдників, які вчинили домашнє насильство в Харківському регіоні, ми виявили, що більшість із задіяних у суспільно-корисній праці осіб склали представники саме робітничих професій, які працювати на вказаних промислових підприємствах».

З приводу вказаного виникає принаймні 2 запитання:

А) Чи було досліджено показники інших галузей? На теперішній час машинобудування практично повністю зупинено через руйнацію внаслідок систематичних обстрілів, тому оцінити поточний стан речей, навіть у окремо взятій галузі (напрямі діяльності), не уявляється можливим.

Б) Який зміст дисертантка вкладає у термін «представники робітничих професій»? Мова йде про певний рівень освіти чи вид діяльності? Із вказаного (звісно більшість працівників на підприємствах, особливо машинобудівного профілю – робітники) може скластися хибне уявлення про структуру злочинності, пов’язаної з домашнім насильством.

3. На стор. 43, узагальнивши відомості про місце вчинення домашнього насильства (на вулиці, у приміщенні школи, у приміщенні дитячого садочка, у приміщенні лікарні, в офісному приміщенні, за місцем проживання потерпілої (-го), за місцем проживання засудженого (-ої), за спільним місцем проживання), дисертантка робить висновок про те, що місце вчинення домашнього насильства не має ніякого правового значення, оскільки особливою ознакою такого злочину є не місце, а суб’єкти – близькі один одному особи.

Доцільно було б також вказати, що перелік «блізьких родичів та членів сім’ї» вже закріплено на законодавчому рівні у п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України: «блізькі родичі та члени сім’ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прраба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом і мають взаємні права та обов’язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі», тому для правильного та однакового застосування закону про кримінальну відповідальність слід ураховувати перш за все наявність між суб’єктами стосунків певного виду, певної залежності. Це може бути фінансова, соціальна, навіть емоційна залежність.

На це опосередковано вказується і при визначенні наслідків вчинення кримінального правопорушення у ст. 126-1 К України «що призводить до

фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи».

4. Розглядаючи на стор. 44-53 види насильства, авторка сприймає як факт (не піддаючи критиці чи аналізу) те, що під час домашнього насильства вплив на жертву здійснюється через фізичне, психологічне, сексуальне або економічне насилиство.

Визначення психологічного насилиства наводиться у тому його формулюванні, що закріплено у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насилиству» (ст. 1): «психологічне насилиство – форма домашнього насилиства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи», що фактично охоплює зміст терміну «психічне насилиство».

Чи було під час проведення дослідження (матеріали, що не увійшли до тексту роботи) приділено увагу більш глибокому аналізу зазначених кримінально-правових категорій, адже вони (категорії) конкурують між собою. Будь-який вплив (у тому числі фізичний, економічний, сексуальний тощо) – це вплив або тиск перш за все на психіку людини і уражається при цьому її психічний стан. Це відбувається як при посяганні на тілесну недоторканість – погроза застосування фізичного насилиства, так і, наприклад, при посяганні на власність – погроза знищення чи пошкодження майна. Мало того, можливе поєднання впливу: особа примушується до вступу в статевий зв'язок (посягання на статеву свободу) шляхом погрози знищення, пошкодження або вилучення майна (посягання на право власності) (ст. 154 КК України).

Як на погляд авторки співвідносяться зазначені види насилиства (психічне і психологічне)?

5. На стор. 82 дисеранткою зазначається, що кількість працівників силових структур та військовослужбовців серед осіб, засуджених за вчинення домашнього насилиства становить 4,8 %. На жаль, у тексті роботи не конкретизовано за який період, але говориться скоріше за все про 2016-2019 роки. На сьогодні чисельність особового складу силових структур та військовослужбовців значно зросла і картина повинна бути зовсім іншою, про що доцільно було б зауважити.

Ураховуючи зазначене, а також вказане на стор. 64 про: «наявність великої кількості зброї «на руках» у населення», неможливість достовірно з'ясувати, яка кількість зброї та вибухонебезпечних предметів знаходиться у цивільних осіб», залишається не зрозумілим як на погляд дисерантки зміниться структура цього виду злочинності, який прогноз на найближчий час? Чи досліджено цей напрям?

Разом із цим наявність указаних дискусійних моментів та окремих спірних положень не знижує цінності та достовірності основних наукових положень,

висновків і рекомендацій, висловлених у рецензованій дисертації.

Відсутність порушень академічної добросовісності. Під час ознайомлення з рукописом дисертаційної робот та публікаціями дисертантки фактів порушень академічної добросовісності не виявлено. Дисертація Ю.С. Лимаренко є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

1. Надана на рецензування дисертаційна робота Юлії Сергіївни Лимаренко на тему «Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону», подана на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право є комплексним науковим дослідженням, в якому здійснено кримінологічне дослідження домашнього насильства та негативних тенденцій у його розвитку в умовах Харківського регіону, розроблено нові і конкретизовано існуючі заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання та протидії йому на основі виявлених детермінаційних чинників.

2. Дисертація робота Лимаренко Юлії Сергіївни на тему «Запобігання і протидія домашньому насильству за матеріалами Харківського регіону» за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертанткою наукових працях, а також за оформленням відповідає вимогам, які встановлені для здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261, наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її авторка – Лимаренко Юлія Сергіївна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

к.ю.н., доцент

Андрій ВАСИЛЬЄВ

